

ՅՈՒՇԱՊԱՏՈՒՄ

Մասնավոր աշխատանք կը տարուէր վասպուրականի 1915ի գաղթէն յետոյ, որ կողմիս և Պարսկաստան ապաստանողները երկիր վերադառնալին, լեցնելու համար ամայացած երկրամասերը ապագայի յոյսով և հաշիւներով, վասպուրականի մէջ տակաւ կը կազմուէր բուռ մը հայութիւն և Ռուս հազիւ զգալի իշխանութիւն մը: Հոն էին նաև կոտորի Համբարձումեանը, Պուլկարացի Գրիգորը, Լեոն Շաղոյեանը, Տիգրան Բաղդասարեանը և ուրիշներ: Ասոնց մտահոգութիւնն էր շարունակել մնալ երկրին մէջ և սպասել գարնան, յոյս ունենալով որ Ռուս քանակի և Հայ կամաւորներու յաղթութեան պարագային ժողովուրդը կը վերադառնար:

1916ի գարնան, կտրինը զրուեցած էր կամաւորներէն: Ռուս-առնկական հակառակ բաւական հեռացած էր այժմ վանի սահմաններէն և կտրելի էր յոյս ունենալ վասպուրականի մէջ վերաշինարարական աշխատանքներ կատարելու: Այս մտածումը ընդհանուր էր: Նոյն մտահոգութիւնը ունէր նաև Երեւանի Վերամշակույթ ֆախտական կեդրոնական Մարմինը, որ դուրս եկած Վաղթականի հոգեբանութեան, աւելի լայն գործունէութեան ծրագիրներ որոշուելու կը նկատէր: Ասոր համար անհրաժեշտ էր բանալ իդտիր-վան գիծը, ապահովելու զաղթողներու վերադարձը:

Եթէ Հայաստանի հիւսիս-արեւելեան բնական սահմանն ու ամուր կռուաններն են Ղարաբաղն ու Սիւնիքը, անոր արեւելեան և հարաւային սահմանը վասպուրականն է: Այդ զոյգ երկիրներու միջոցով է որ Հայաստանը իր ամբողջական կերպարանքը կ'առնէ ու կը պաշտպանուի բնական ամբոթութիւններով: Եթէ ուղինք ապահով Հայաստան մը ունենալ, ատիկա անհնար է առանց վասպուրականի: Ներկայ Խորհրդային Հայաստանը կամ Արարատեան աշխարհը, առանց վասպուրականի և Ղարաբաղի, ձիարշախի կրկէս մըն

է: Յայտնի է մեր պատմութենէն որ վասպուրականը նշած է միշտ ամենէն ուժեղ և զարգացած իշխանութիւնը, Հոն է որ Հայկ Նահապետը, բոս աւանդութեան, նետահար դիտապատ ըրած է Ասորեստանի Բէլը: Առասպելական Մհերը թաքնուած է Ակոռիի քարայրին մէջ, իսկ Արա Գեղեցիկը՝ Առալէզի: Շամիրամի առուն դարերէ ի վեր կ'առգէ վասպուրականը, որ իր ճարտարագիտութեամբ ու հնութեամբ իր հւասարը հունի:

Այս էր գլխաւոր պատճառը որ այդ օրերուն, հայ և օտար ընկերութիւններ վան վերադարձող զաղթողները իրենց հողին կապելու աշխատանքին էին լծուել, հայթայթելով անոնց լծկան, սերմնացան և գործիքներ: Վանի նոր ղեկավարներն ու ժողովուրդը, պահ մը մոռցած անցեալի դժնդակ իրադարձութիւնները, ժողտագին կը բաւարարուէին ի տես մեր ժողովուրդի հայրենադարձին: Հայը զաղթող ժողովուրդ չէ, անիկա զօհն է իր վրայ խուժող և զինքը իր երկրէն զերեւորող բարբարոսներու, Սելեուքներու, Շահ Արաքներու և նմաններու: Մենք չենք զաղթած դրամ գիղելու, քաղաքական նուաճումներ ընելու գիտումներով, դժխեմ ճակատագրի և անբնական դատաւորումներու հետեւնքով: Հայը զաղթող չէ, ան խորապէս կապուած է իր հողին և իր նախնիքներու ժառանգութեան: Հասկնալու համար այս իրողութիւնը, պէտք է նայիլ Անիի աւերակներուն, մեր հազարաւոր եկեղեցիներուն և վանքերուն, հոյակապ Աղթամարին և նմաններուն:

Հետագային վասպուրականը պիտի զարգացնէր իր ինքնատիպ մշակոյթը, պատմութիւնն ու եկեղեցին: Աղթամարը պիտի դառնար փառքիկ էջմիածին մը, վարագը պիտի հակադրուէր Ս. Կարապետի, իսկ Նարեկայ վանքը՝ Սիւնեաց Տաթևին: Հայաստանի ոչ մէկ վայր ծածկուած է այսքան վանքերով և արուեստի ու գիտութեան տաճարներով՝ որքան Արծրունեաց և Ռշտունեաց երկիրները: Վասպուրականցին ինքնուրոյն արուեստագէտ է մինչև այսօր: Ան մտքի թաղաւորներ ալ տուաւ, նման Նարեկացիին և Քուշակին: Վասպուրականի հարցը

միայն Վասպուրականցիներու ապահովման խնդիրը չէ, այլ ընդհանուր հայկական:

Պատմութիւնը կը կերտուի բարոյական և հոգեկան ճիգերով, իսկ արուեստը՝ տեսիլներով: Պատմութիւնը ժողովուրդի մը գոյութեան փաստն է, իր հայրենիքին պաշտամունքը: Գաղթականի հոգեբանութեամբ տագորտուած ժողովուրդ մը չի կրնար պատմութիւն և արուեստ ստեղծել: Գնչուն պատմութիւն չունի, ոչ ալ վաշկատունը՝ հայրենիք: Արարատեան աշխարհի այս խորհրդաւոր երկրին մէջ, ուր ամենաշին աւանդութիւններու համաձայն մարդկութիւնը գոյութեան եկած է, շուրջ 2500 տարիներէ ի վեր հայերը հաստատուած էին իրենց բնակութիւնը: Այս կուս և հսկայածա լեռներուն մէջ է որ հայ ժողովուրդը հողին կապուած՝ կազմած է իր ազգութիւնը:

Մեր նախնիքներու երեւակայութեան մէջ Արարատը համարուած է գերբնական ուժի հրաշալի մէկ գործը: Ան նուիրական՝ Էդած է, բնակավայր սգիներու, ունի կոչուած են Վիշապաղունք: Ասուածային ձեռքերով կերտուած այս լեռը հակադրութեան դրուած է առասպելական աշտարակին հետ, զոր մահկանացուները փորձեցին երկինք բարձրացնել: Այն վայրկեանին՝ երբ Արեւելքի մէջ երկինքը կը սկսի վառիլ արշալոյսի յառաջընթաց հուրով, երկնքի վրայ արիւնադոյն կարմիր շերտ մը կ'երևի, որ կը ստանայ հսկայ նետի մը ձևը: Ան Մեծ Արարատի ձիւնապատ կտուրն է, որ արեւու առաջին ճառագայթներուն տակ ծիրանագոյն կը ներկուի:

Հայկական լեռնադաշտի գիրքը ո՛չ միայն կ'ազդէ անոր կլիմային և հողին պարզեւած արդիւնքին՝ այլ նաև քաղաքական և գինեւորական արժէքի տեսակէտով ալ իր ժողովուրդին մասնաւոր առաւելութիւն մը կ'ընծայէ: Հայաստանը ինքնիրով կը կազմէ իսկական ամբողջ մը, որ կ'իշխէ առաջաւոր Սոսան՝ ինչպէս նաև Եփրատի և Տիգրիսի ճանապարհներուն: Այս հանգամանքները դարերով դրացի պետութիւններու օխտորմակը դըրձուած են, տիրանալու այս միջնաբերդին:

Հայաստանի անկախութիւնը ապահովելու համար, Հայ ժողովուրդի մղած մշտական պատերազմները, միանալով երկրի խիստ կլիմային, հայերը բրած են ազգային և կորովի ցեղ մը, ինչպէս նաև դիմացկուն և քաջ. անոնք ուժեղ կերպով կապուած են իրենց հողին և իրենց ազատութեան, որուն համար շատ արիւն թափած են:

Եթէ 1917 թուականը նշանաւոր եղաւ աշխարհի պատմութեան մէջ Ռուսոյ յեղափոխութեամբ, Վասպուրականցի ալ կրնայ պարծենալ իր, թէև առժամայն, անկախութեան փորձով, նորէն ստանձնելու իր ճակատադրի տնօրէնութիւնը, ցուցնելու աշխարհի թէ գիտէ պահել իր պապենական ժառանգութիւնը եղող ազատութեան սգին, և իր կեանքի գինով պաշտպանելու իր մայրենի հողը: Եւ Վասպուրականը դարանի մտած առիւծի նման կազմ ու պատրաստ՝ ակնդէտ կը սպասէր յարմար առիթի, իր ազատութիւնը վերագտնելու համար: Ռուսական յեղափոխութիւնը սակայն իր ներքին և անդրանիկ յաղթութիւններէն գինովցած՝ տակաւ կը տկարանար, կը պարպուէին իր ռազմաճակատները, ուսքի կը կանգնէին իր թշնամիները՝ որոնց շարքին և թուրքին, իրմէ խելի փորձելու այն՝ զոր պատերազմի նախօրեակին դրաւելու ցնորքը ունեցած էր:

Վասպուրականի ժողովուրդը, Պոլսեիկեան շարժումն իսկ տակաւին չսկսած, Ռուսական յեղափոխութենէն քաջալերուած՝ Ապրիլ ամսուն, Կովկասի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան զբաղեւեակին մէջ խորհրդակցական ժողով մը կը գումարէր, իր ապագային մասին խորհելու: Զարիգմը տապաւած էր, յեղափոխական նոր կառավարութիւնը ազգերուն քննորոշման կոզմակից ըլլալ կը թուէր, ինչմէ ուրիշն Վասպուրականցի չունենալու կազմակերպուած մարմին մը, որ զբաղէր իր ներքին կազմակերպութեամբ: Կը կազմուէր մարմին մը՝ որ անուան կանազան փոփոխութիւններէ յետոյ Շիրզանային Վարչութիւն անունը կը կրէր, կազմելով Վասպուրականի վաղանցուկ կառավարութեան սաղմը: Շրջանային Վարչութեան անդամներն էին Կոստի

Համարարձույթների, Գրիգոր Օհանջանյանի, Բեթիկ Տէր Թովմասյանի, Սամուէլ Մեսրոպեանի, Արմենակ Մաքսատյանի, Սեդրաք Փանոսեան և Բարսեղակ Կապոցիկեանի, Ասոնցմէ դատ Աւետիս Թէրզիպաշեան, որ այդ օրերուն վանի քաղաքագլուխն էր, և Դանիէլ Վարդապետը:

1918 թուի Յունուարի 6ն էր: Զիւնի հաստ շերտ մը ծածկած էր Վասպուրականի սարն ու քարը: Այգեատանի և վանի այրուած եկեղեցիներու զանգակները իրենց երկարաշունչ և խորհրդաւոր զօղանջներով եկեղեցի կը հրաւիրէին ժողովուրդը: Ծննդեան առաւօտն էր և ժողովուրդը իր դարաւոր բարեպաշտութեամբ եկեղեցի կ'երթար: Եկեղեցիի դրան առջև՝ շարքով կանգնած էին երկու վաշտ հայկական առաջին զինուորները. իրենց համազգեստով ու զինուած: Անկախ Վասպուրականի անդրանիկ զինուորներ: Պատարագէն վերջ եկեղեցական թափօրը կը յառաջանար դէպի գետակը ու հոն, զոյգ դրօշակներու միջև, աղանի ռեկեզօմ կտուցէն միւսանի կաթիլներ կ'իջնէին գետին մէջ: Ազատ Վասպուրականի առաջին Զորահանքն էր որ կը կատարուէր:

Կովկասի հետ յարաբերութիւնները երթալով կը դժուարանային. միւս կողմէ քանակ կազմակերպելու համար դրամի անհրաժեշտ կարիք կար: Այս կացութեան առջև, կոմիսարներու խորհուրդը կը ստիպուէր տեղական գործածութեան համար հրապարակել փոխադրերու նման թղթադրամներ: Ամբողջ բնակչութիւնը, երիտասարդ թէ՛ ծեր, գործի չծուած էր: Ոգևորութեան ալիքները մեծերէն անցնելով թափանցած էին 10-12 տարեկան փոքրիկներու սրտերուն մէջ, փոթորկելով անոնց հոգիները: Արտամէտ գիւղ բնակող Շատախցի յիսուն փոքրիկներ՝ մէկ մէկ փայտ ուսերնուն դրած, Վեր Հայրենիք երգելով, ժողովուրդի ծափերու մէջէն զօրանոց կու գային պահանջելով որ իրենց ալ զէնք տրուի: Այս առիթը գործը մաս կը կազմէր այդ խումբին:

Մարտ ամիսն էր, գարնանամուտի ամիսը: Վասպուրականի գաշտն ու լեռը ձմեռուան թմրութենէն արթնցած, նորաբողբոջ ծիւերու կանաչ վերարկուն հա-

գած, գարնանարոյր զեփիւռի համարոյրներէն գինովցած, կը հրաւիրէին հողագործը դաշտի աշխատանքին: Զիւնիւղ սկսած էր, Վարազա սարը կուրծք ունեցուցած կը դիտէր իւրաւոր վտակները, որոնք կարկաշելով վար կը սահէին իր կողերէն: Ծիծեռնակն ու արտառը իրենց քաղցր ճոռողիւններով կը ճախրէին օդին մէջ, Գարնանամուտ . . . ամէն կողմէ հրաւէր կը կարգացուի աշխատող ձեռքերուն, որոնք սակայն լուռ էին ու անհետաքրքիր: Խաղաղ աշխատանքին յաջորդած էր քանդող պատերազմը: Երէկի անխոնջ գիւղացին, մէկդի դրած իր այնքան սիրած արօրը, իր ձեռքը մահառիթ հրացանին էր երկարած:

ՆԱՀԱՆՋԻ ՍԿՋԲՆԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Կարնոյ անկման լուրը ծանր էր. անոր պիտի յաջորդէին Անիսի և Ոստանի պարտութիւնները: Այդ ծանր օրերուն, իշխանութեան անդամները ընդհանուր ժողովէ մը յետոյ նահանջի որոշումը կու տային: Երկուսիս մտքին, պատերուն փակցուած նահանջի յայտարարութիւնը անկնկալ մը եղաւ ժողովուրդին համար, որ կը հարկադրուէր շուտով մեկնիլ և գիւղերէն վերջ հասնիլ Թիմար գաւառի Զանիկ գիւղը, Վանէն 50 քիլօմէթր հեռու: Եւ ահա սոսկալի լուր մը: Դիւրտեքը գրաւած էին Բերկրիի ձորը: 1915ի մեծ նահանջը իր սարսափով կը կենդանանար շատերու հոգիին մէջ, որոնք երեք տարիներ առաջ անցած էին այդ դժոխային կամուրջէն: Բերկրիի կիրճը թշնամիի կողմէն գրաւուած էր. հաղարարութիւնը նամիներուն հերոսաբար կուրծք տուող Վասպուրականցին, խուճապի մատնուած, կը սոսկար դեռ երկու օր առաջ իր արհամարհած թշնամիին:

Զանիկի աղբիւրին քով, երկարականի տան մը առջև խոնուեր էր ժողովուրդը: Հոն դռնփակ նիստ ունէին Վասպուրականի ճակատագրին մասին մտածող կոմիսարներու խորհուրդը: Եւ ժողովուրդը աչքերը ազատարար դրան դաժմով կը սպասէր շնչահատ: Հեծկտուքով կը բացուէր դուռը և զինուորական համազգեստով մէկը կ'երևար դրան առջև, տալու